

Szwecja wobec kryzysu migracyjnego: aspekty polityki i bezpieczeństwa

Sweden and the Migration Crisis: Political and Security Aspects

Abstract

This article aims to make an insight into the conditions of immigration policy and actions undertaken by the Swedish authorities and political parties in the face of the migration crisis in Europe after 2015. A hypothesis presented here assumes that a decisive evolution of the attitudes of the Swedish authorities, political parties, and society towards a restrictive approach to immigration arose from the awareness of the negative consequences of migration management for the Swedish socio-economic model and the political scene. The theoretical framework used in this article is the concept of policy responsiveness, including the ability of political authorities to respond effectively and lawfully to the needs and expectations of the citizens. Process tracing was applied as a research method useful for following the transformation process of Sweden's immigration policy. Statistical data, documents issued by the government and political parties, as well as the subject literature were the sources utilised in the research. Conclusions drawn from the research point to the tightening of immigration policy as a result of the fear of a prolonged pull effect on foreigners and concern surrounding the appropriate handling of immigration in full accordance with the adopted model of immigration policy.

Słowa kluczowe: Szwecja, imigracja, azyl, bezpieczeństwo, populizm

Keywords: Sweden, Immigration, Asylum, Security, Populism

* **Artur Gruszczyk** – Uniwersytet Jagielloński, e-mail: artur.gruszczyk@uj.edu.pl, ORCID: 0000-0002-3450-8377.

Wprowadzenie

Kryzys migracyjny, który w połowie drugiej dekady XXI w. ogarnął większość państw członkowskich Unii Europejskiej (UE), wywarł szczególne piętno na polityce imigracyjnej i sprawach wewnętrznych Królestwa Szwecji. Kraj ten, słynący z otwartego, liberalnego podejścia do cudzoziemców oraz wysokiego poziomu ochrony i pomocy dla imigrantów, przeszedł znaczącą ewolucję w kierunku restrykcyjnego modelu polityki imigracyjnej. Wprawdzie działania prawne i polityczne w celu ograniczenia napływu cudzoziemców nie pojawiły się wraz z wybuchem kryzysu migracyjnego w Europie, niemniej wyraźnie ewoluowały w stronę restrykcyjnego i asymilacyjnego podejścia do imigracji.

Celem artykułu jest prześledzenie uwarunkowań polityki imigracyjnej oraz podjętych działań władz i partii politycznych Szwecji w obliczu procesów istotnych dla szwedzkiego życia społeczno-politycznego oraz szwedzkiej wyjątkowości. Hipotezą stawianą w niniejszym artykule jest przeświadczenie, że zdecydowana ewolucja stosunku szwedzkich władz, partii politycznych i społeczeństwa do imigracji powodowana była przekonaniem, iż zarządzanie imigracją nie może spowodować uszczerbku dla szwedzkiego modelu społeczno-gospodarczego¹ i „szwedzkiej wyjątkowości”. Dlatego należy przenieść akcent z praw na obowiązki cudzoziemców i wprowadzić mechanizmy ich należytego egzekwowania.

Ramą teoretyczną wykorzystaną w niniejszym artykule jest koncepcja responsywności władzy², ulokowana w nurcie teorii rządzenia (*governance*) i oznaczająca – w ogólnym założeniu – zdolność instytucji władzy politycznej do skutecznego i prawomocnego reagowania (odpowiedzi) na potrzeby i oczekiwania obywateli. W węższym ujęciu, stosowanym w zarządzaniu publicznym, responsywność to „zdolność władz publicznych do szybkiego identyfikowania pojawiających się problemów lub dylematów zarządzania publicznego i reagowania na nie”³.

Metodą badawczą zastosowaną w przygotowaniu niniejszego artykułu było śledzenie procesu przemian polityki imigracyjnej Szwecji w kontekście ładu politycznego oraz bezpieczeństwa społecznego i porządku pub-

¹ Zob. *The Swedish Model*, Government Offices of Sweden, <https://www.government.se/4a5336/contentassets/8416c4ff1410419090181fe503920390/the-swedish-model.pdf> (dostęp 11.03.2019).

² Zob. J. Herbst, *O kategorii „responsywności” władzy i o pewnym warunku responsywności władzy w Polsce*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 4/2008; J. Manza, F.L. Cook, *A Democratic Polity? Three Views of Policy Responsiveness to Public Opinion*, „American Politics Research”, nr 6/2002.

³ J. Herbst, op. cit., s. 92.

licznego. Materiałami źródłowymi były dane statystyczne, dokumenty rządu i partii politycznych oraz literatura przedmiotu.

Zasady szwedzkiej polityki imigracyjnej przed 2015 r.

Królestwo Szwecji prowadziło aktywną i otwartą politykę imigracyjną od lat 40. XX w. W jej ramach łączyło potrzeby uzupełnienia braków na rodzimym i regionalnym (nordyckim) rynku pracy z humanitarną pomocą dla ofiar przemocy wewnętrznej, konfliktów międzynarodowych oraz ubóstwa i niedorozwoju⁴. W latach 1950–1975 do Szwecji przybyło 650 tys. imigrantów. Wskutek imigracji liczba ludności tego kraju wzrosła w okresie 1944–2003 o 1 840 000 osób⁵. Spośród państw członkowskich Unii Europejskiej Szwecja jest krajem o jednym z najwyższych wskaźników imigracyjnych. Obcokrajowcy (obywatele innych państw) stanowili w 2019 r. 9,1% mieszkańców tego kraju, natomiast w ogólnym ujęciu cudzoziemcy⁶ stanowili 1/4 populacji Szwecji⁷.

Pierwsze kompleksowe regulacje przyjęto w 1954 r. w postaci prawa o cudzoziemcach (*utlänningslag*), które jednak dość ogólnikowo określały ich status, odnosząc się do prawa wjazdu i pobytu, ograniczając prawo azylu do uzasadnionych przypadków prześladowań o podłożu politycznym, a także wprowadzając wymóg uzyskania dokumentu pobytowego⁸. Wobec stałego napływu cudzoziemców nastąpił rozwój zasobu norm regulujących ich status, a także prawa i obowiązki. W 1968 r. przyjęto nowelizację ustawy o cudzoziemcach, na podstawie których imigrantom przyznano prawa społeczne umożliwiające im korzystanie z dobrodziejstw szwedzkiego państwa dobrobytu. Skala imigracji pozostała pod kontrolą władz państwowych i zależała zarówno od sytuacji na rynku pracy, jak i od możliwości zapewnienia przybyszom odpowiednich warunków zakwaterowania, edukacji i pomocy socjalnej. Ustawa określała także mechani-

⁴ K. Borevi, *Sweden: The Flagship of Multiculturalism*, w: *Immigration Policy and the Scandinavian Welfare State 1945–2010*, red. G. Brochmann (i in.), Palgrave Macmillan, Basingstoke–New York 2012, s. 34–39.

⁵ M. Banaś, *Szwedzka polityka integracyjna wobec imigrantów*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2010, s. 118–119.

⁶ Ta kategoria obejmuje: obywateli innych państw, bezpaństwowców, urodzonych za granicą obywateli Szwecji oraz osoby urodzone w Szwecji, których obydwaje rodzice byli cudzoziemcami. Zob. SCB, *Befolkningsstatistik i sammandrag 1960–2019*, <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning/befolknings-sammansattning/befolkningsstatistik/pong/tabell-och-diagram/helarsstatistik-riktet/befolkningsstatistik-i-sammandrag/> (dostęp 12.05.2020).

⁷ Ibidem.

⁸ *Utlänningslagstiftningen i ett domstolsperspektiv*, Statens Offentliga Utredningar, Stockholm 2004, s. 119.

zmy szybkiego przystosowania imigrantów do rynku pracy (kursy językowe, opieka przedszkolna dla dzieci)⁹. Przyjęcie przez szwedzki parlament (Riksdag) w 1975 r. idei wielokulturowości społeczeństwa oraz zachowania tożsamości kulturowej i etnicznej mniejszości stanowiło dodatkową zachętę dla cudzoziemców, oprócz wysokiego standardu opieki socjalnej gwarantowanej przez państwo zgodnie z funkcjonującym wówczas modelem dobrobytu (*svenska samhällsmodell*) oraz rozwiniętych mechanizmów integracji imigrantów, a także łączenia rodzin¹⁰. Kolejna zmiana w ustawie o cudzoziemcach wprowadzona w 1976 r. stworzyła podstawę otwartej polityki wobec imigrantów oraz aktywnego podejścia do ich integracji z poszanowaniem praw podstawowych i zasady równego traktowania. Regulowała kwestię stałego pobytu cudzoziemców oraz ułatwiała łączenie rodzin.

Dzięki współpracy między dominującą wówczas Partią Socjaldemokratyczną (*Socialdemokraterna*) a centroprawicową Umiarkowaną Partią Koalicyjną (*Moderaterna*) i stabilnemu napływowi cudzoziemców kwestie migracyjne i azylowe nie były przedmiotem sporów czy debat. Dopiero kryzys modelu państwa dobrobytu pod koniec lat 80. oraz recesja gospodarcza, która dotknęła Szwecję na początku kolejnej dekady, wpłynęły na zmianę podejścia do imigrantów. Na dodatek w tym czasie wyraźnie wzrosła liczba wniosków azylowych i zwiększył się napływ imigrantów. W 1988 r. Riksdag znowelizował ustawę o cudzoziemcach, wprowadzając nowe elementy restrykcyjne: nałożył na firmy przewozu osób odpowiedzialność za transport nielegalnych imigrantów, a także wprowadził możliwość odsyłania do bezpiecznego kraju trzeciego i nieuzasadniania decyzji odmawiających nadania statusu uchodźcy¹¹. 13 grudnia 1989 r. rząd bez porozumienia z parlamentem podjął decyzję¹² o radykalnym ograniczeniu prawa do azylu, wykluczając z korzystania z niego tzw. uchodźców *de facto* i dezertów wojennych (*krigsvägrare*). Skutkiem tego było umożliwienie uzyskania statusu uchodźcy zaledwie 10% wnioskodawców pod warunkiem spełnienia kryteriów określonych w konwencji genewskiej z 1951 r. Po przejściu władzy przez koalicję centroprawicową premiera Carla Bildta w 1991 r. restrykcje te zostały zniesione. Napływ uchodźców z Bałkanów w latach 1991–1994 nie wywołał antyimigracyjnych nastrojów i takiegoż dyskursu wśród czołowych formacji politycznych, zarówno centrolewi-

⁹ Ibidem, s. 38; M. Banaś, op. cit., s. 140.

¹⁰ K. Borevi, op. cit.

¹¹ P. Nobel, *What Happened with Sweden's Refugee Policies?*, „International Journal of Refugee Law”, nr 2/1990.

¹² Decyzja podjęta w dniu św. Łucji, obchodzonym w Szwecji jako święto światła, i określana jako „decyzja Łucji” (*Luciabeteslutet*).

cowych (socjaldemokraci), jak i centroprawicowych (liberałowie, centryści, moderaci). Co więcej, restrykcyjne przepisy ustawy o cudzoziemcach z 1988 r. zostały zastąpione liberalnymi regulacjami prawnymi przyjętymi w latach 1993–1994.

Wejście Szwecji do Unii Europejskiej w 1995 r. oznaczało konieczność uwzględnienia w krajowym prawodawstwie i polityce dotyczącej cudzoziemców środków prawa UE oraz wytycznych politycznych podejmowanych na forum międzyrządowym. Uspółnotowanie polityk dotyczących swobodnego przepływu osób w UE na mocy traktatu amsterdamskiego, a następnie włączenie Szwecji do strefy Schengen w 2001 r. jeszcze mocniej związało ten kraj z polityką unijną oraz współpracą transgraniczną. Niektóre zmiany przepisów wynikały z dostosowania regulacji krajowych do przepisów schengenkich (np. przywrócenie w 2004 r. odpowiedzialności przewoźników za nielegalnie transportowanych cudzoziemców). Inne, jak nowelizacja ustawy o cudzoziemcach w 2005 r., wiązały się z możliwością regulowania kwestii imigracyjnych w przypadku pobytów długoterminowych (powyżej 90 dni)¹³.

Szwecja pozostała krajem kładącym duży nacisk na integrację cudzoziemców, włączenie ich do krajowego rynku pracy oraz lokalnych społeczności, przy poszanowaniu zasad odrębności i wielokulturowości, a także równego traktowania mieszkańców królestwa. Zasady polityki imigracyjnej eksponowały kryteria adaptacyjności i użyteczności, kładąc nacisk na wykształcenie, doświadczenie zawodowe, praktyczne umiejętności oraz znajomość języka szwedzkiego i języków obcych. Dążąc do jak najszybszego wprowadzenia cudzoziemców na rynek pracy, władze Szwecji oferowały różnorodne programy pomocowe, kursy zawodowe i językowe służące rozwojowi kapitału ludzkiego imigrantów¹⁴. Mimo krytyki tych działań, głównie ze strony liberalnej i konserwatywnej opozycji podnoszącej niską skuteczność takiej polityki, nastawienie imigrantów na maksymalizację korzyści socjalnych oraz stale wysoki poziom bezrobocia i marginalizacji wielu grup imigrantów, władze Szwecji utrzymały szczodre programy integracyjne. Dzięki nim jeszcze w 2014 r. Szwecja uznana została za kraj najbardziej sprzyjający integracji imigrantów¹⁵.

¹³ Zob. F. Gudbrandsen, *Asylum Policy Responsiveness in Scandinavia*, w: *The Discourses and Politics of Migration in Europe*, red. U. Korkut (i in.), Palgrave Macmillan, Basingstoke 2013, s. 149–150.

¹⁴ P. Pogodzińska, *Integracja i przeciwdziałanie dyskryminacji imigrantów na szwedzkim rynku pracy*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2011, <https://www.isp.org.pl/uploads/drive/oldfiles/dyskryminacjamiigrantownarynkupracy-Szwecja.pdf> (dostęp 12.05.2020).

¹⁵ Zob. Migrant Integration Policy Index 2015. International Key Findings, <http://www.mipex.eu/key-findings> (dostęp 14.03.2020).

Kryzys roku 2015 i jego konsekwencje

Nasilający się napływ cudzoziemców, w szczególności uchodźców z Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu, stanowił duże wyzwanie dla centrolewicowej koalicji i popieranego przez nią rządu socjaldemokratycznego premiera Stefana Löfvena. Musiał się zmierzyć z problemem szybko wzrastającego napływu cudzoziemców i faktem, że Szwecja obok Niemiec stała się głównym krajem docelowym dla setek tysięcy uchodźców. Czynnikiem przyciągającym cudzoziemców było obiegowe przekonanie o łatwości uzyskania statusu uchodźcy oraz wysokim poziomie opieki nad osobami ubiegającymi się o azyl. Jak pokazuje tabela 1, liczba wniosków azylowych rosła od początku drugiej dekady XXI w. w przyspieszonym tempie, osiągając kulminację w 2015 r., kiedy to jej dynamika wzrostu kształtowała się na poziomie 256% w okresie 2012–2015. W 2015 r. Szwecja była trzecim państwem UE pod względem liczby złożonych wniosków azylowych (po Niemczech i Francji). Warto przy tym zwrócić uwagę, że Szwecja – podobnie jak pozostałe kraje skandynawskie¹⁶ – wyróżniała się na tle pozostałych państw UE przychylnym stosunkiem do osób poszukujących ochrony międzynarodowej. Wskaźnik pozytywnych decyzji w sprawie wniosków azylowych był szczególnie wysoki w latach 2014–2016 (zob. tabela 1), wyraźnie przekraczając średnią wartość w Unii Europejskiej. W kolejnych latach zauważalnie się zmniejszył, spadając poniżej średniej UE. Tendencja spadkowa, wynikająca z zaostrzenia polityki azylowej, wyrażona jest także przez współczynnik pozytywnych decyzji azylowych w przeliczeniu na milion mieszkańców.

Należy zauważyć, że nadanie statusu uchodźcy międzynarodowego na podstawie kryteriów określonych w konwencji genewskiej z 1951 r. dotyczącej statusu uchodźców było decyzją o mniejszościowym udziale w procesie rozpatrzenia wniosków azylowych. Szwecja korzystała z rozwiązania określanego jako ochrona subsydiarna, a więc warunkowa ochrona uzupełniająca obejmująca cudzoziemców niespełniających kryteriów uchodźcy na podstawie konwencji genewskiej. Było to szczególnie widoczne w krytycznej fazie kryzysu migracyjnego w latach 2015–2016. Warto wskazać na rosnącą po 2017 r. liczbę decyzji o objęciu wnioskodawców ochroną ze względów humanitarnych, zazwyczaj ze względu na aspekty zdrowotne i skrajne ubóstwo, szczególnie w odniesieniu do małoletnich uchodźców.

¹⁶ Zob. A. Gruszczak, *Państwa skandynawskie wobec kryzysu migracyjnego w Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie”, nr 3/2018, s. 75–96.

Tabela 1. Wskaźniki polityki azylowej Szwecji w latach 2012–2019

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Liczba wniosków azylowych	43 865	54 270	81 185	162 450	28 795	26 330	21 560	26 255
Wskaźnik uznawalności wniosków azylowych	39	53	77	73	66	53	35	29
Liczba decyzji o nadaniu statusu uchodźcy międzynarodowego	3 745	6 750	10 995	13 510	17 900	15 215	8 010	5 115
Liczba pozytywnych rozstrzygnięć wniosków azylowych na milion mieszkańców	1 612	2 763	3 424	3 536	7 040	3 125	1 935	1 150

Źródło: Eurostat, *Asylum statistics*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics (dostęp 12.05.2020); Eurostat, *Population change – Demographic balance and crude rates at national level*, https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_gind&lang=en (dostęp 12.05.2020).

Tabela 2. Kategorie ochrony międzynarodowej udzielonej przez władze Szwecji cudzoziemcom latach 2014–2019

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Liczba pozytywnych rozstrzygnięć wniosków azylowych	33 025	34 470	69 350	31 235	19 605	11 765
Status uchodźcy	10 995	13 510	17 900	15 215	8 010	5 115
Ochrona subsydiarna	19 895	18 460	48 300	13 595	4 820	2 675
Zgoda na pobyt ze względów humanitarnych	2 140	2 500	3 150	2 425	6 770	3 975
Uchodźcy przyjęci w wyniku relokacji	2 045	1 850	1 890	3 410	4 935	4 955
Odsetek decyzji o nadaniu statusu uchodźcy w stosunku do ogólnej liczby pozytywnych decyzji azylowych	33	39	26	49	41	43

Źródło: Eurostat, *EU granted protection to almost 300 000 asylum seekers in 2019*, „News Release”, nr 70/2020, s. 4; Eurostat, *EU Member States granted protection to more than 300 000 asylum seekers in 2018*, „News Release”, nr 71/2019, s. 4; Eurostat, *EU Member States granted protection to more than half a million asylum seekers in 2017*, „News Release”, nr 67/2018, s. 4; Eurostat, *EU Member States granted protection to more than 700 000 asylum seekers in 2016*, „News Release”, nr 70/2017, s. 5; Eurostat, *EU Member States granted protection to more than 330 000 asylum seekers in 2015*, „News Release”, nr 75/2016, s. 5; Eurostat, *EU Member States granted protection to more than 185 000 asylum seekers in 2014*, „News Release”, nr 82/2015, s. 4.

Problem imigrantów pojawił się w dyskursie publicznym jeszcze przed wybuchem kryzysu migracyjnego w Europie. Było to skutkiem rosnących wpływów utworzonej w 1988 r. partii skrajnej prawicy o nazwie Szwedzcy Demokraci (*Sverigedemokraterna* – SD). Pod hasłem „zachowania Szwecji szwedzkiej” (*bevara Sverige svenskt*)¹⁷ szermowała szokującymi w kontekście szwedzkiej kultury politycznej, rasistowskimi, nacjonalistycznymi i ksenofobicznymi sloganami¹⁸. W 2014 r. SD wprowadziła swych kandydatów do Parlamentu Europejskiego, a w wyborach do Riksdagu podwoiła swój stan posiadania, stając się trzecią siłą polityczną w parlamencie. Na Szwedzkich Demokratów głosowało 12,9% wyborców¹⁹. W trakcie kampanii wyborczej SD prowadziła hałaśliwą agitację przeciwko imigrantom, którzy w coraz większej liczbie przybywali do Szwecji z rejonów ogarniętych konfliktami zbrojnymi i niestabilnością polityczną, głównie z Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej. Prognozy mówiące o 80 tys. uchodźców w 2014 r. i zwiększeniu tej liczby w kolejnych latach wzmocniły antyimigracyjny i islamofobiczny dyskurs SD: krytykę „nieodpowiedzialnej” polityki migracyjnej rządu, żądań ograniczenia liczby zezwoleń na pobyt cudzoziemców, zwłaszcza muzułmanów, konsekwentnej polityki asymilacji oraz przeciwdziałania zagrożeniom kryminalnym, społecznym i zdrowotnym ze strony imigrantów²⁰.

Rządząca wówczas koalicja Sojusz dla Szwecji została zmuszona do odniesienia się do tej perspektywy. Premier Fredrik Reinfeldt przestrzegł przed rosnącymi kosztami polityki azylowej, migracyjnej i integracyjnej, a także spodziewanym wzrostem napięć społecznych, a jednocześnie zaapelował do obywateli Królestwa o cierpliwość, tolerancję i miłosierdzie wobec dotkniętych nieszczęściami ludzi z różnych stron świata²¹. Ta – jak określiła to prasa szwedzka – polityka „otwartych serc” (*öppna era hjärtan*) przysporzyła Szwedzkim Demokratom nowych zwolenników, a na dodatek kosztowała Fredrika Reinfeldta utratę stanowi-

¹⁷ Zob. D. Baas, *Bevara Sverige svenskt: Ett reportage om Sverigedemokraterna*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 2015 (e-book).

¹⁸ A. Widfeldt, *Extreme Right Parties in Scandinavia*, Routledge, Abingdon–New York 2015, s. 181–183.

¹⁹ A. Widfeldt, *Sweden*, „European Journal of Political Research Political Data Yearbook”, t. 54/2015, s. 285, DOI: 10.1111/2047-8852.12109.

²⁰ *Sverigedemokraterna. Vi väljervälfärd. Sverigedemokraternas valmanifest – valet 2014*, s. 7, <https://sd.se/wp-content/uploads/2014/08/Valmanifest.pdf> (dostęp 14.09.2017).

²¹ K. Helgesson Kjellin, „We Can Teach Swedes a Lot!” *Experiences of In/hospitality, Space Making, and the Prospects of Altered Guest-Host Relations among Migrant and Non-migrant Christians in the Church of Sweden*, w: *Contested Hospitalities in a Time of Migration. Religious and Secular Counterspaces in the Nordic Region*, red. S. Bendixsen, T. Wyller, Routledge, Abingdon–New York 2019 (e-book).

ska premiera, a centroprawicową koalicję Sojusz dla Szwecji odsunięcie od władzy²².

Kryzys wspólnej polityki azylowej UE jesienią 2015 r. przyczynił się do masowego napływu imigrantów do Szwecji i bezprecedensowo wysokiej liczby wniosków azylowych. W kolejnych miesiącach i latach dochodziło do tzw. wtórnych migracji, w obrębie UE, które – występując w znacznie mniejszej skali ilościowej – wpływały na debatę polityczną i stosunek społeczny do cudzoziemców. Pod koniec października 2015 r. większość deputowanych do Riksdagu (z wyjątkiem skrajnych ugrupowań: nacjonalistycznych i szowinistycznych Szwedzkich Demokratów oraz lewicy) osiągnęła zgodę w sprawie zaostrożenia i przyspieszenia procedury rozpatrywania wniosków azylowych, ograniczenia możliwości wydawania pozwoleń na pobyt stały, a także restrykcji w korzystaniu z prawa do łączenia rodzin przez cudzoziemców posiadających zezwolenie na pobyt²³. Zapowiedziano także wprowadzenie nowych metod określania wieku osób ubiegających się o status uchodźcy, a także przywrócenie kontroli osób na granicy z Danią. Ten ostatni postulat został wprowadzony w życie 4 stycznia 2016 r. Rząd przywrócił kontrole na moście przez cieśninę Öresund łączącym Szwecję z Danią oraz w portach morskich mających połączenia promowe z Danią i Niemcami. Od tego czasu rząd Szwecji, powołując się na zagrożenia wynikające z utrzymującej się wysokiej liczby przybywających cudzoziemców w poszukiwaniu ochrony międzynarodowej, wielokrotnie – za zgodą Komisji Europejskiej – przedłużał kontrole na granicy państwowej.

Problem opanowania skutków fali imigrantów wymagał podjęcia działań systemowych. Presja ze strony uchodźców oraz efekt tzw. wtórnych migracji wymusiły istotne ograniczenia w stosunku do cudzoziemców, prowadząc do zdecydowanego zmniejszenia liczby uchodźców objętych ochroną międzynarodową oraz skali imigracji do Szwecji. Centrolewicowy rząd Stefana Löfvena, powołany przez tzw. czerwono-zieloną koalicję (Partia Socjaldemokratyczna i Partia Zielonych), w listopadzie 2015 r. przedstawił projekt nowelizacji ustawy o cudzoziemcach, która miała na celu dostosowanie zasad szwedzkiej polityki azylowej do minimalnych standardów ustalonych w prawie UE i konwencjach międzynarodowych. Ustawa nr 2016:752 o tymczasowych ograniczeniach możliwości uzyskania zezwolenia na pobyt w Szwecji, która weszła w życie 20 lipca 2016 r. na okres trzech lat, przewidywała udzielanie cudzoziemcom wymagają-

²² N. Aylott, N. Bolin, *Polarising Pluralism: The Swedish Parliamentary Election of September 2014*, „West European Politics”, nr 3/2015, s. 733–734.

²³ A. Widfeldt, *Sweden*, „European Journal of Political Research Political Data Yearbook”, nr 1/2016, s. 254.

cym uzasadnionej opieki zezwoleń jedynie na pobyt tymczasowy. W razie uzyskania statusu uchodźcy zezwolenie przedłużane byłoby na okres 3 lat. Osoby, które objęto pomocą subsydiarną, otrzymywały zezwolenie na pobyt ważne przez 13 miesięcy. Po wygaśnięciu prawa do tymczasowego pobytu osoby dorosłe w wieku poniżej 25 lat mogły otrzymać pozwolenie na pobyt stały pod warunkiem posiadania co najmniej średniego wykształcenia. W przypadku osób niepełnoletnich zezwolenie na stały pobyt zależało od oceny stanu ich zdrowia. Prawo do stałego pobytu mogli uzyskać bezpaństwowcy urodzeni w Szwecji w wieku poniżej 21 lat²⁴. Z tego mechanizmu wyłączeni zostali uchodźcy objęci unijnym programem relokacji. Ustawa ograniczała możliwość korzystania z prawa do łączenia rodzin do cudzoziemców posiadających zezwolenie na pobyt. Pozostali imigranci musieli posiadać wystarczające środki materialne zapewniające pokrycie swych kosztów utrzymania oraz towarzyszących im członków rodziny²⁵. Nim nowelizacja powyższej ustawy nabrała mocy obowiązującej, 1 kwietnia 2016 r. rząd wprowadził zmiany dotyczące pomocy finansowej dla cudzoziemców, obejmującej dzienną dietę żywnościową i zakwaterowanie. Osoby, którym nie towarzyszyły dzieci i wobec których wydano prawomocną decyzję deportacyjną, straciły uprawnienia do takiej pomocy. W czerwcu 2019 r. Riksdag przedłużył moc obowiązującą ustawy nr 2016:752 na kolejne dwa lata i złagodził przepisy dotyczące łączenia rodzin, stwarzając możliwość dołączania członków rodziny do cudzoziemców objętych opieką subsydiarną, jeżeli ci mają uzasadnione perspektywy uzyskania pozwolenia na pobyt stały. Nowe przepisy dotyczyły także warunków uzyskania zezwolenia na pobyt stały przez bezpaństwowców urodzonych w Szwecji²⁶.

W związku z uprzywilejowanym traktowaniem małoletnich cudzoziemców w trakcie procedury azylowej oraz uregulowań pobytowych, w szczególności prawa do połączenia z rodziną, rząd Szwecji zmierzał do ograniczenia możliwości wykorzystywania tej procedury, a w szczególności walki z nadużyciami i oszustwami popełnianymi przez cudzoziemców²⁷. Było to

²⁴ Zob. *Lag (2016:752) om tillfälliga begränsningar av möjligheten att få uppehållstillstånd i Sverige*, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2016752-om-tillfalliga-begransningar-av_sfs-2016-752 (dostęp 14.11.2019).

²⁵ P.M. Orrenius, M. Zavodny, *Irregular Immigration in the European Union*, „European Policy Analysis”, nr 2/2016, s. 8.

²⁶ *Förlängning av lagen om tillfälliga begränsningar av möjligheten att få uppehållstillstånd i Sverige*, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/betankande/forlangning-av-lagen-om-tillfalliga-begransningar_H601SfU26 (dostęp 12.05.2020).

²⁷ Zob. O. Jönsson, *Medicinska åldersbedömningar klara – majoriteten av de som undersökts bedöms vara äldre än 18 år*, „SVT Nyheter”, 31.05.2017, <https://www.svt.se/>

o tyle istotne, że tylko w 2015 r. nieletni złożyli ponad 35 tys. wniosków o status uchodźcy²⁸. Sprawa weryfikacji wieku cudzoziemców ubiegających się o status uchodźcy była w wielu wypadkach utrudniona wskutek braku dokumentów osoby składającej wniosek azyłowy albo z powodu fałszywych danych w dokumencie tożsamości. W związku z tym władze szwedzkie wprowadziły badania medyczne przy użyciu aparatu rentgenowskiego oraz metodą rezonansu magnetycznego w celu weryfikacji wieku imigrantów²⁹. W marcu 2017 r. przeprowadzono pierwsze testy na grupie 581 osób. Wyniki badań pokazały, że 75% zbadanych cudzoziemców deklarujących wiek poniżej 18 lat w rzeczywistości było starszych i nie kwalifikowało się do kategorii małoletnich³⁰. Praktyki te wywołały wiele głosów krytycznych, szczególnie ze strony pozarządowych organizacji pomocy humanitarnej oraz działaczy na rzecz praw człowieka³¹.

Tematem intensywnie eksploatowanym w mediach, zwłaszcza tych związanych ze Szwedzkimi Demokratami i prawicą, była przestępczość imigrantów i niska skuteczność, niekiedy nieporadność policji w radzeniu sobie z tym problemem. Słynne „no-go zones” – „zakazane dzielnice”, wyjęte spod prawa enklawy kontrolowane przez muzułmańskich imigrantów, głównie w Sztokholmie, Malmö i Göteborgu – pojawiały się często nie tylko w mediach, ale także w polityce partyjnej i wystąpieniach członków rządu³². W oficjalnej terminologii problem ten określano jako „strefy wrażliwe” (*utsatta områden*), zwracając uwagę na niski status społeczno-ekonomiczny ich mieszkańców i podatność na lokalne formy przestępczości³³. Policyjne raporty odnosiły się do problemów etnicznych

nyheter/inrikes/forsta-medicinska-aldersbedomningar-klara-majoriteten-bedoms-aldre-an-18-ar (dostęp 17.07.2017).

²⁸ Migrationsverket & European Migration Network, *National Approaches to Unaccompanied Minors Following Status Determination. Country Report Sweden*, „Report from EMN Sweden”, nr 4/2017, s. 10, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/27a_sweden_uam_2017_en_0.pdf (dostęp 12.03.2020).

²⁹ *Sweden unveils new refugee age assessment model*, „The Local”, 9.09.2016, <https://www.thelocal.se/20160909/sweden-to-unveil-new-refugee-age-assessment-model> (dostęp 18.10.2016).

³⁰ *First results of Sweden's asylum age assessment tests*, „The Local”, 30.05.2017, <https://www.thelocal.se/20170530/first-results-of-swedens-asylum-age-assessment-tests> (dostęp 4.06.2017).

³¹ Migrationsverket & European Migration Network, op. cit., s. 11.

³² Zob. J.H.S. Åberg, *Is There a State Crisis in Sweden?*, „Society”, vol. 56/2019, s. 23–30, <https://doi.org/10.1007/s12115-018-00320-x>.

³³ Zob. raport szwedzkiej Policji, *Utsatta områden – Social ordning, kriminell struktur och utmaningar för polisen*, czerwiec 2017 r., https://polisen.se/siteassets/dokument/ovriga_rapporter/utsatta-omraden-social-ordning-kriminell-struktur-och-utmaningar-for-polisen-2017.pdf (dostęp 19.06.2019).

i kulturowych, ekstremizmu i fundamentalizmu religijnego w środowiskach muzułmańskich, zjawiska „zagranicznych bojowników” szkolonych na Bliskim Wschodzie, niemniej kładły nacisk na uwarunkowania strukturalne (bezrobocie, problemy adaptacji, zmiany środowiska, problemy wychowawcze młodzieży) oraz kształtowanie postaw obywatelskich w celu wzmocnienia ładu publicznego i praworządności. Krytycy polityki władz państwowych zauważali, że liczba „stref wrażliwych” znacząco wzrosła w okresie kryzysu migracyjnego (z 53 stref wrażliwych w 2015 r. do 61 w roku 2017, w tym z 15 stref „szczególnie wrażliwych” w 2015 r. do 23 w 2017 r.) i ustabilizowała się na zbliżonym poziomie w kolejnych latach (raport z 2019 r. podaje 60 stref wrażliwych, w tym 22 szczególnie wrażliwe)³⁴.

Wybory parlamentarne 9 września 2018 r. poprzedzone były aktywną kampanią. Centrowe partie, w szczególności Socjaldemokrati i Umiarkowana Partia Koalicyjna, skupiały się na osłabieniu radykalizacji sceny politycznej, zwłaszcza jej prawej strony, by zapobiec sytuacji, w której Szwedzcy Demokraci staliby się języczkiem u wagi przyszłych koalicji rządowych. Niektórzy politycy, jak np. szefowa Partii Centrum Annie Lööf, ostro i bezpośrednio atakowali SD i jej program wyborczy. Podając dotychczasową politykę imigracyjną i azyłową surowej krytyce, SD postulowała budowę od podstaw nowej polityki imigracyjnej, opartej na spójnych i bezwzględnie egzekwowanych przepisach, zaostrzeniu zasad przyznawania azylu, energicznym reagowaniu na zjawiska nielegalnego pobytu i pracy cudzoziemców, a także na przestępczość i zagrożenia terrorystyczne z ich strony³⁵. Te postulaty w sporej mierze trafiały w przekonania prawicowej części elektoratu, ale nie przyniosły wyraźnego przesunięcia preferencji w obrębie politycznego centrum.

Partia Socjaldemokratyczna zwyciężyła w wyborach, ale uzyskała za ledwie 28,3% głosów, co dało jej 100 mandatów w 349-osobowym Riksdagu³⁶. Był to najgorszy wynik wyborczy Socjaldemokratów od 1911 r.³⁷ Straty zanotowała także Umiarkowana Partia Koalicyjna, zdobywając 19,8% głosów i 70 mandatów, co oznaczało ubytek 10% poparcia wyborców od 2010 r. Głównym beneficjentem zmian w preferencjach wyborców

³⁴ Zob. raport Policji, *Kriminell påverkan i lokalsamhället – En lägesbild för utvecklingen i utsatta områden*, 3.06.2019, https://polisen.se/siteassets/dokument/ovriga_rapporter/kriminell-paverkan-i-lokalsamhallet.pdf (dostęp 19.06.2019).

³⁵ Sverigedemokraterna. *Sverigedemokraternas valmanifest 2018*, <https://sd.se/wp-content/uploads/2018/08/Valmanifest-2018-1.pdf> (dostęp 12.05.2020).

³⁶ Valmyndigheten, *Valresultat 2018*, 30.01.2020, <https://www.val.se/valresultat/riksdag-region-och-kommun/2018/valresultat.html> (dostęp 12.03.2020).

³⁷ A. Widfeldt, *Sweden: Political developments and data for 2018*, „European Journal of Political Research Political Data Yearbook”, nr 1/2019, s. 256.

okazali się Szwedzcy Demokraci, którzy umocnili się na pozycji trzeciej siły politycznej, otrzymując 17,5% głosów, co przełożyło się na 62 miejsca w parlamencie. W styczniu 2020 r., wskutek dalszego spadku poparcia dla Partii Socjaldemokratycznej, SD po raz pierwszy w historii stała się najpopularniejszą partią polityczną w swym kraju, choć przewaga nad Socjaldemokracją, wynosząca 0,9%, mieściła się w granicach błędu statystycznego³⁸. Być może to krótkotrwały trend, niemniej nie należy umniejszać znaczenia SD dla dyskursu publicznego oraz możliwego wpływu na kształtowanie polityki wobec imigrantów w przeszłości.

Podsumowanie

Socjaldemokratyczna minister finansów Magdalena Andersson w wywiadzie dla dziennika „Dagens Nyheter” w grudniu 2017 r. przyznała, że Szwecja nie doceniła długoterminowych konsekwencji przyjęcia setek tysięcy imigrantów. Stwierdziła, iż „Integracja nie przebiega właściwie. Mieliśmy z tym problem już przed jesienią 2015 r. Dla mnie jest oczywiste, że nie możemy przyjąć większej liczby wnioskujących o azyl, niż jesteśmy w stanie zintegrować. To nie będzie dobre ani dla tych ludzi, którzy tu przyjeżdżają, ani dla całego społeczeństwa”³⁹. Ten głos, wyrażony przez wpływową przedstawicielkę centrolewicowej formacji politycznej, dobrze ilustruje zmianę polityki Szwecji wobec imigrantów. Dyskurs polityczny, skupiony na problematyce napływu i integracji cudzoziemców, współbrzmiał ze zmianami prawnymi oraz przesunięciami na mapie preferencji wyborców – wyraźnie w prawą stronę. Przypadek Szwedzkich Demokratów pokazuje, że pomimo rasistowskich i neonazistowskich korzeni tego ugrupowania antyimigracyjny, ksenofobiczny, nierzadko radykalny dyskurs towarzyszący kryzysowi migracyjnemu istotnie wpłynął na kształtowanie postaw społecznych i formułowanie polityki przez rząd.

Responsywność władz Królestwa Szwecji (zarówno parlamentu, jak i rządu) skupiała się na filarach tożsamości i „wyjątkowości”: wspólnotowości, równoprawności, kierowania się wartościami społecznymi i kulturowymi, odpowiedzialności państwa oraz równowagi (unikania skrajności, w myśl filozofii *lagom*). Równocześnie musiała odnieść się do takich czynników, jak etniczność (zarówno wewnętrzna, tj. „szwedzkość”, jak i zewnętrzna, tj. „inność”, „obcość”), wielokulturowość, nierówność statusu społeczno-

³⁸ DN/IPsos, *Väljarbometer Januari 2020*, https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-01/vb_rapp_januari_20200128.pdf (dostęp 12.03.2020).

³⁹ *Integrationen fungerar inte som den ska*, „Dagens Nyheter”, 21.12.2007, <https://www.dn.se/nyheter/politik/integrationen-fungerar-inte-som-den-ska/> (dostęp 28.12.2018).

-materialnego (dotykająca w szczególności cudzoziemców), poczucie zagrożenia za strony imigrantów, zwłaszcza w tzw. strefach wrażliwych.

Zaostrzenie polityki imigracyjnej, głównie w odniesieniu do kwestii azylowych, było podyktowane obawą przed przedłużeniem efektu przyciągania imigrantów (co potwierdziły tzw. wtórne fale migracyjne) oraz troską o właściwe potraktowanie przybyszów, zgodne z przyjętym modelem polityki imigracyjnej i prawa o cudzoziemcach, w świetle doświadczeń polityki imigracji i integracji oraz trudności i wyzwań z nią związanych.

Przykład Szwecji, także na tle pozostałych krajów nordyckich, potwierdził silny i długoterminowy efekt kryzysu migracyjnego w Europie po 2015 r., z przewagą elementów negatywnych jako katalizatorów modyfikacji lub zmiany polityki imigracyjnej państwa.

Bibliografia

- Åberg J.H.S., *Is There a State Crisis in Sweden?*, „Society”, vol. 56/2019, DOI: <https://doi.org/10.1007/s12115-018-00320-x>
- Aylott N., Bolin N., *Polarising Pluralism: The Swedish Parliamentary Election of September 2014*, „West European Politics”, nr 3/2015, DOI: 10.1080/01402382.2014.1000651.
- Baas D., *Bevara Sverige svenskt: Ett reportage om Sverigedemokraterna*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 2015 (e-book).
- Banaś M., *Szwedzka polityka integracyjna wobec imigrantów*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2010.
- Borevi K., *Sweden: The Flagship of Multiculturalism*, w: *Immigration Policy and the Scandinavian Welfare State 1945–2010*, red. G. Brochmann (i in.), Palgrave Macmillan, Basingstoke–New York 2012, DOI: https://doi.org/10.1057/9781137015167_2.
- DN/IPSOS, *Väljarbarometer Januari 2020*, https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-01/vb_rapp_januari_20200128.pdf (dostęp 12.03.2020).
- Eurostat, *Asylum statistics*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics (dostęp 12.05.2020).
- Eurostat, *Population change – Demographic balance and crude rates at national level*, https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_gind&lang=en (dostęp 12.05.2020).
- Eurostat, *EU granted protection to almost 300 000 asylum seekers in 2019*, „News Release”, nr 70/2020.
- Eurostat, *EU Member States granted protection to more than 300 000 asylum seekers in 2018*, „News Release”, nr 71/2019.

- Eurostat, *EU Member States granted protection to more than 185 000 asylum seekers in 2014*, „News Release”, nr 82/2015.
- Eurostat, *EU Member States granted protection to more than 330 000 asylum seekers in 2015*, „News Release”, nr 75/2016.
- Eurostat, *EU Member States granted protection to more than 700 000 asylum seekers in 2016*, „News Release”, nr 70/2017.
- Eurostat, *EU Member States granted protection to more than half a million asylum seekers in 2017*, „News Release”, nr 67/2018.
- First results of Sweden's asylum age assessment tests, „The Local”, 30.05.2017, <https://www.thelocal.se/20170530/first-results-of-swedens-asylum-age-assessment-tests> (dostęp 4.06.2017).
- Förlängning av lagen om tillfälliga begränsningar av möjligheten att få uppehållstillstånd i Sverige, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/betankande/forlangning-av-lagen-om-tillfalliga-begransningar_H601SfU26 (dostęp 12.05.2020).
- Gruszczak A, *Państwa skandynawskie wobec kryzysu migracyjnego w Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie”, nr 3/2018.
- Gudbrandsen F, *Asylum Policy Responsiveness in Scandinavia*, w: *The Discourses and Politics of Migration in Europe*, red. U. Korkut (i in.), Palgrave Macmillan, Basingstoke 2013, DOI: https://doi.org/10.1057/9781137310903_8.
- Helgesson Kjellin K., *“We Can Teach Swedes a Lot!” Experiences of In/hospitality, Space Making, and the Prospects of Altered Guest-Host Relations among Migrant and Non-migrant Christians in the Church of Sweden*, w: *Contested Hospitalities in a Time of Migration. Religious and Secular Counterspaces in the Nordic Region*, red. S. Bendixsen, T. Wyller, Routledge, Abingdon–New York 2019, DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429273773-6>.
- Herbst J., *O kategorii „responsywności” władzy i o pewnym warunku responsywności władzy w Polsce*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 4/2008.
- Integrationen fungerar inte som den ska, „Dagens Nyheter”, 21.12.2017, <https://www.dn.se/nyheter/politik/integrationen-fungerar-inte-som-den-ska/> (dostęp 28.12.2018).
- Jönsson O., *Medicinska åldersbedömningar klara – majoriteten av de som undersökts bedöms vara äldre än 18 år*, „SVT Nyheter”, 31.05.2017, <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/forsta-medicinska-aldersbedomningar-klara-majoriteten-bedoms-aldre-an-18-ar> (dostęp 17.07.2017).
- Kriminell påverkan i lokalsamhället – En lägesbild för utvecklingen i utsatta områden, 3.06.2019, https://polisen.se/siteassets/dokument/ovriga_rapporter/kriminell-paverkan-i-lokalsamhallet.pdf (dostęp 19.06.2019).

- Lag (2016:752) om tillfälliga begränsningar av möjligheten att få uppehållstillstånd i Sverige, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2016752-om-tillfalliga-begransningar-av_sfs-2016-752 (dostęp 14.11.2019).
- Manza J., Cook F.L., *A Democratic Polity? Three Views of Policy Responsiveness to Public Opinion*, „American Politics Research”, nr 6/2002, DOI: <https://doi.org/10.1177/153267302237231>.
- Migrant Integration Policy Index 2015. International Key Findings, <http://www.mipex.eu/key-findings> (dostęp 14.03.2020).
- Migrationsverket & European Migration Network, *National Approaches to Unaccompanied Minors Following Status Determination. Country Report Sweden*, „Report from EMN Sweden”, nr 4/2017, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/27a_sweden_uam_2017_en_0.pdf (dostęp 12.03.2020).
- Nobel P., *What Happened with Sweden's Refugee Policies?*, „International Journal of Refugee Law”, nr 2/1990, DOI: <https://doi.org/10.1093/ijrl/2.2.265>.
- Orrenius P.M., Zavodny M., *Irregular Immigration in the European Union*, „European Policy Analysis”, nr 2/2016, DOI: <https://doi.org/10.24149/wp1603>.
- Pogodzińska P., *Integracja i przeciwdziałanie dyskryminacji imigrantów na szwedzkim rynku pracy*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2011, <https://www.isp.org.pl/uploads/drive/oldfiles/dyskryminacjamigrantownarynkupracy-Szwecja.pdf> (dostęp 12.05.2020).
- SCB, *Befolkningsstatistik i sammandrag 1960–2019*, <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning/befolkningens-sammansattning/befolkningsstatistik/pong/tabell-och-diagram/helarsstatistik--riktet/befolkningsstatistik-i-sammandrag/> (dostęp 12.05.2020).
- Sverigedemokraterna, *Vi väljervälfärd. Sverigedemokraternas valmanifest – valet 2014*, s. 7, <https://sd.se/wp-content/uploads/2014/08/Valmanifest.pdf> (dostęp 14.09.2017).
- Sverigedemokraterna, *Sverigedemokraternas valmanifest 2018*, <https://sd.se/wp-content/uploads/2018/08/Valmanifest-2018-1.pdf> (dostęp 12.05.2020).
- Sweden unveils new refugee age assessment model*, „The Local”, 9.09.2016, <https://www.thelocal.se/20160909/sweden-to-unveil-new-refugee-age-assessment-model> (dostęp 18.10.2016).
- The Swedish Model*, Government Offices of Sweden, <https://www.government.se/4a5336/contentassets/8416c4ff1410419090181fe503920390/the-swedish-model.pdf> (dostęp 11.03.2019).
- Utlänningslagstiftningen i ett domstolsperspektiv*, Statens Offentliga Utredningar, Stockholm 2004.

- Utsatta områden – Social ordning, kriminell struktur och utmaningar för polisen*, czerwiec 2017 r., https://polisen.se/siteassets/dokument/ovriga_rapporter/utsatta-omraden-social-ordning-kriminell-struktur-och-utmaningar-for-polisen-2017.pdf (dostęp 19.06.2019).
- Valmyndigheten, *Valresultat 2018*, 30.01.2020, <https://www.val.se/valresultat/riksdag-region-och-kommun/2018/valresultat.html> (dostęp 12.03.2020).
- Widfeldt A., *Extreme Right Parties in Scandinavia*, Routledge, Abingdon–New York 2015, DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203403334>.
- Widfeldt A., *Sweden*, „European Journal of Political Research Political Data Yearbook”, t. 54/2015, DOI: <https://doi.org/10.1111/2047-8852.12109>.
- Widfeldt A., *Sweden*, „European Journal of Political Research Political Data Yearbook”, nr 1/2016, DOI: <https://doi.org/10.1111/2047-8852.12148>.
- Widfeldt A., *Sweden: Political developments and data for 2018*, „European Journal of Political Research Political Data Yearbook”, nr 1/2019, DOI: <https://doi.org/10.1111/2047-8852.12249>.